

**ЛОКТЄВ**

Вадим Михайлович — академік НАН України, академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України

ХІБА Є АЛЬТЕРНАТИВА ЗМІНАМ? Зі стенограми звітної доповіді на Загальних зборах Відділення фізики і астрономії НАН України 25 квітня 2018 року

У нас полюбляють заводити реформи, позаяк так легше управляти.

П.А. Столін

Вельмишановні колеги!*

В Академії нещодавно відбулася подія, яка може вплинути на нашу діяльність у цілому. Маю на увазі впровадження методики оцінювання установ та їх рейтингування.

Багато років точилися суперечки між прихильниками наукометрії, які все зводили до індексів цитування, імпаکت-факторів та інших кількісних показників, і прибічниками експертного підходу, які вважали, що протиприродно оцінювати роботу вченого за формальними індексами. Прямо чи опосередковано в РФ цей конфлікт призвів до відомої реформи РАН, де 5 років тому перемогла консервативна точка зору щодо визначальної ролі експертів. За результатами їхніх перевірок у 2013 р. до інститутів вищих категорій, тобто таких, що працюють на світовому рівні, було віднесено 97% установ.

Продемонструвавши, що самовдосконалення їй не загрожує, РАН фактично сама натиснула на спусковий гачок кардинальної реорганізації, і за Указом Президента РФ її було відсторонено від управління майном та інститутами, а ці функції покладено на спеціально створене агентство. Про це знають усі, але от що цікаво: восени минулого року у РАН відбулися вибори президента, на цю посаду балотувалися 5 кандидатів, і випадково чи ні обрано того єдиного — О.М. Сергєєва, — чия програма не містила пункту щодо повернення інститутів Академії.

Минуло дуже небагато часу, і всі інститути РАН знову пройшли процедуру оцінювання, але тепер уже основу переважно на наукометрії, а комісії формували з людей, сторонніх

* Повний текст див.: <http://www.nas.gov.ua/UA/Messages/News/Pages/View.aspx?MessageID=3965>

щодо Академії. За результатами перевірки до першої категорії потрапило 30% установ, до другої — 45%, до третьої — 25%. У галузі природничих наук співвідношення помітно гірше, ніж в Академії в цілому — 12, 45 і 43%, хоча наперед здавалося, що саме у цих науках більше інститутів зі світовим рівнем досліджень. Проте комісії оцінювали не минулі заслуги, а сьогоденний стан установ, і це ставить певні питання й перед нами. Поки що наші перевірки є доволі м'якими, але чи буде так і надалі, не знаю, оскільки методика постійно вдосконалюється.

Чому я звертаю на це вашу увагу? Тому, що не все може бути гладко, як ми припускаємо. Боюся, що природничі науки перебувають у нас не в набагато кращому стані, ніж у РАН. І певною мірою це зрозуміло: у світі фізика і особливо біологія за останні 15–20 років, коли ми дбали лише про виживання, здійснили стільки проривів, що відставання у цих науках стало дуже відчутним.

Продовжу повчальні відомості з РАН. За результатами оцінювання там було здійснено перевірку всіх 10,5 тис. тем, що виконувалися у 2017 р. Встановлено, що з них 4,7 тис. не мають жодної публікації, а майже 4 тис. тем виконує одна людина і навіть менше, що означає неповну ставку. У підсумковому звіті наводиться кричущий випадок, коли в одному з інститутів 20 виконуваних дослідницьких тем звітували однією і тією ж публікацією. Щоб запобігти цьому надалі, прийнято рішення, що кожна тема повинна мати не менш як трьох виконавців і за кожною мають бути статті. Не здивуюсь, якщо щось подібне буде запроваджено й у нас, бо такі перевірки особливо важливі в умовах недофінансування. У разі їх проведення в нашій Академії вони, безумовно, засвідчать те, що відразу впадає в очі, — загальну невідповідність головних напрямів наших досліджень світовим, де майже повсюди чільні місця посідають науки про життя, інформаційні технології, нові матеріали для високих технологій.

Таке перегрупування напрямів призвело, зокрема, до падіння престижу професії фізика і фізики взагалі, причому це спостерігається в

усьому світі. Ми це добре відчуваємо і по школах, і по конкурсах до вишів, і по рівню їхніх випускників. А явище, яке охопило більшість країн, не може бути випадковим, а отже, має певні причини. Їх, напевно, кілька, але основна лежить на поверхні — закінчилася холодна війна, яка, очевидно, і зумовлювала підготовку значної кількості фахівців нашої і взагалі технічних професій та щедре фінансування цих напрямів. Високовартісні ядерні, космічні, деякі інші науково-технічні програми зазнають певного скорочення в усіх, навіть найзаможніших країнах.

Водночас, я говорив і говорю, що вивчення фізики і заняття фізикою — не одне й те саме, тому скорочувати години з фізики на інженерно-технічних факультетах вишів, а тим більше у школах неприпустимо, оскільки така політика недалекоглядна і спричинює деградацію інтелекту. Навіть за схильності до гуманітарної діяльності повсякденне життя часто вимагає від людей логічного мислення, креативності, вміння виокремлювати головне, уявленнє про Всесвіт і наукового світогляду. Без хоча б мінімальної природничої підготовки цього не опануєш, а отже, не відповідатимеш вимогам часу.

Повертаючись до ролі фізики на сучасному етапі, гадаю, не буде зайвою й така інформація: нещодавно Президент РФ В.В. Путін відвідав Курчатівський інститут. Зазначу, що цей центр не входить до складу Академії, але його бюджет становить 180 млрд руб., для порівняння: бюджет ФАНО, яке здійснює управління інститутами РАН, становить 100 млрд руб., а РАН — 4 млрд руб. Під час цього візиту було заявлено, що концепція інноваційного розвитку економіки Росії зазнає невдачі і що необхідно повернутися до надійного способу виправлення ситуації через випереджаючий розвиток ВПК. При цьому планується змінити правовий статус 15 інститутів фізичного профілю, а пріоритетом визначено будівництво великих установок у галузі ядерної фізики і фізики високих енергій. Звідси випливає загальний висновок: усі скільки-небудь дієздатні залишки академічного комплексу в РФ будуть

переорієнтовані на ВПК. Ось такі «науково-організаційні» новини від нашого північно-східного сусіда.

Робити прогнози, чи переведуть і нас на рейки ВПК, не берусь. Лише додам, що Президія націлює нас на поступову роботу з удосконалення мережі академічних установ і закриття тих, які не відповідають сучасним вимогам. Це, можна припускати, не кампанія, а постійна наполеглива робота, і директори мають стежити за відповідними, зокрема наукометричними, показниками роботи, бо єдина форма захисту, якою ми можемо користуватися, — це результативна і, наголошую, корисна для держави наукова діяльність, яка чимось підтверджується. Якщо в інституті є фундаментальні результати, статті в міжнародних журналах, впровадження розробок, захисти, поповнення молоддю тощо, таку установу, звісно, ніхто не чіпатиме.

Слід мати на увазі, що подібні вказівки йдуть із самого «верху» й ігнорувати їх не вийде. Щоб було зрозуміло, про що йдеться, нагадаю, що в НАН України є приблизно 160 бюджетних установ, 45% з них мають у штаті менш як 50 науковців, 27% — до 20 науковців і в багатьох з них немає жодного доктора наук, відсутня нормальна дослідницька робота або підготовка кадрів. Тому Президія НАН України вимагає від відділень певних дій щодо долі таких установ. Йдеться про приєднання їх до більш потужних інститутів зі зниженням статусу або позбавленням статусу юридичної особи. Так звана оптимізація за умови виконання всіх положень чинного законодавства про працю — справа надзвичайно складна, але ми наврод чи уникнемо такої роботи.

Шановні колеги! Далі хотів би зупинитися на співпраці з МОН України. По-перше, для Міністерства освіти і науки навчальна робота є, безумовно, пріоритетом, і загалом можна сказати, що ця співпраця відбувається у нормальному режимі. Можу засвідчити, що у ВФА, мабуть, немає інституту, співробітники якого не брали б участі у навчанні студентів. З іншого боку, впевнений, що ми могли б прийняти на курсові і дипломні роботи набагато більше молоді. По-друге, Міністерство і Академія продо-

вжують пошук нових форм виховання фахівців сучасного рівня. Зокрема, підписано Угоди щодо створення спільних між НАН України і університетами центрів магістерської підготовки, які покликані готувати вчених та інженерів для високотехнологічних галузей нашої держави. Зокрема, нещодавно розпочав роботу Київський академічний університет.

Подібна інформація зазвичай міститься в усіх наших річних звітах, але минулого року відбулися події, про які варто розповісти як про виконані справи. Як ви знаєте, МОН України спільно з НАПН України постійно вигадують «новації» (не плутати з інноваціями) у шкільному навчанні. Одна з останніх — перегляд системи шкільної природничої підготовки — була подана дуже гучно, але практично зводиться до вилучення з навчальних програм загальноосвітніх шкіл фізики, астрономії, хімії та біології як окремих предметів та об'єднання цих дисциплін в одну — природознавство. Втрат зазнала і математика, хоча й не таких радикальних, — було зменшено кількість годин на її викладання. До речі, все це є елементами започаткованої МОН освітньої реформи, якою, як прикладом позитивних зрушень, так пишається наш уряд.

Нововведення зачепили вчителів цих предметів, але спротив виявили лише фізики, які не склали руки, а почали боротися. Через Українське фізичне товариство вони звернулися до Відділення з проханням щось вдіяти. Від імені ВФА був підготовлений лист на адресу очільників держави, який, що важливо, підписали перший віце-президент НАН України, президенти Українського фізичного товариства і Української астрономічної асоціації, один з відомих учителів і я, як академік-секретар профільного Відділення. У листі було висловлено наше ставлення до політики МОН і проаналізовано можливі шкідливі для держави наслідки таких змін. Дивно, але цей лист спрацював, і МОН на вимогу уряду скликало слухання з цього питання. Я не був запрошений на це засідання, але від його учасника Анатолія Глібовича Загороднього знаю, що попри підготовлені МОН виступи на підтримку скорочених про-

грам, несподівано для організаторів їхні новації зазнали досить серйозної критики з боку фахівців.

У результаті за пропозицією заступника міністра П.К. Хобзея було вирішено організувати розроблення силами НАН України програм з фізики для учнів 10–11 класів загальноосвітніх шкіл. На все про все було відведено ледь більше місяця, хоча установи НАПН України готували свої програми протягом цілого року. У ВФА терміново було створено робочу групу, до якої увійшли, зокрема, найкращі в Україні шкільні вчителі фізики. Саме вони, збираючись двічі на тиждень та спілкуючись постійно телефоном чи електронною поштою, за неповний місяць підготували три різні програми, які пройшли жорстке рецензування, і ми вчасно передали їх до МОН. У них ми нічого не вигадували, спираючись на програми ще радянських часів, але (і на цьому слід особливо наголосити) істотно їх оновили, додали теми, що стосуються сучасної техніки і новітніх наукових досягнень. Паралельно, але узгоджено з фізиками працювали астрономи, роботу яких очолив Ярослав Степанович Яцків. Вони також встигли підготувати свої програми і разом з нами передати їх до МОН. Ми свідомо працювали окремо, оскільки виходили з позицій, що фізика і астрономія мають викладатися в школі як концептуально пов'язані, але все ж окремі предмети.

Напередодні розгляду цих програм Ярослав Степанович влаштував зустріч з Л.М. Гриневич, яка після дещо нервової дискусії сама запропонувала зупинитися на програмах НАН України як найбільш збалансованих і досконалих. Таких програм від НАПН України на той момент не було взагалі, що й визнав присутній на цій зустрічі академік НАПН України О.І. Ляшенко. Проте наступного дня, під час обговорення програм на колегії Міністерства, програма від НАПН України все ж надійшла. Вона була дуже подібна до нашої, щоправда, фізика і астрономія в ній становили єдиний предмет. У підсумку було схвалено обидва варіанти програм, а вибір між ними мають робити школи.

Отже, ми можемо засвідчити дієву і неформальну участь Академії у поліпшенні шкільної освіти. Проте і тут є один нюанс. Як мені з сумом сказав один з учителів, зараз у школах майже немає спеціалістів, які могли б викладати розроблену за участю НАН України програму. Крім того, нещодавно з'ясувалося, що і МОН, і НАПН України продовжують чинити опір впровадженню наших програм, усіма силами проштовхуючи у школи свою.

Друге, про що хотів би відзвітувати, — це зняття з уже призначеного захисту докторської дисертації О.М. Гавелі, яка запропонувала повну маячні «квантово-орбітальну теорію культурології». У цьому випадку я написав листа Л.М. Гриневич і Міністру культури Є.М. Нищуку, оскільки установа захисту, Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, підпорядкована цьому міністерству. Відповід мені лише пан Нищук, попросивши навести приклади явної нісенітничі, що я і зробив у другому листі-відповіді. Крім того, я отримав гнівного листа від голови спецради із захисту з обвинуваченням мене в нерозумінні сучасної філософії. Дещо згодом із газети «Дзеркало тижня» я дізнався, що захист все ж відмінили. Чи остаточно, чи ні, невідомо. Ну, а коли питання вже було вирішене, прийшов лист від президента НАПН України В.Г. Кременя, в якому він від імені Академії педагогічних наук солідаризувався із зусиллями НАН України в очищенні науки від псевдовчених (і ані пари з уст про шкільні програми).

Що стосується співпраці з МОН, то, як на мене, є ще одне питання, з якого Академія могла б висловити свою думку. Маю на увазі зовнішнє незалежне оцінювання (ЗНО). Свого часу суспільство схвально сприйняло цю новацію, оскільки вважається, що тим самим вирівнюються умови вступу для всіх абітурієнтів незалежно від місця проживання і доходу батьків, проте, звісно, це міф. Водночас, і це не секрет, ЗНО зруйнувало ідейно-творчий підхід у навчанні, не виправило на краще траєкторію освіти, а контингент охочих вступити до вишів не став якіснішим. За словами викладачів, за рівнем знань нинішній середньостатистич-

ний абітурієнт-відмінник поступається навіть абітурієнту-хорошисту десятирічної давнини. І хоча розробники ЗНО постійно вдосконалюють тести, сама система не покращується. Принаймні у природничих науках ЗНО явно не ознаменувало прогрес, не кажучи про те, що випускників шкіл, які складають ЗНО з фізики, стало зовсім мало. Ті, хто все ж обирає природничий фах, здобувши освіту, лише поповнюють струмки відпливаючого з нашої країни інтелекту, які останніми роками перетворилися на повноводні ріки. Парадоксально, але потоки валюти держава ретельно відстежує, а односторонній плин мізків, які дорожчі за будь-яку валюту, нікого не хвилює.

Як на мене, я б пропонував відмовитися від ЗНО у природничій сфері, що, напевно, привело б до зменшення числа майбутніх науковців, але значно підвищило б якість абітурієнтів, що в майбутньому могло б повернути престиж дослідницьких професій і повагу до них у суспільстві, а достойне утримання вчених могло б скоротити масовий відплив освічених мізків. Змінювати підходи для виправлення ситуації слід починати зі школи, дуже повільно, оскільки за своїм характером освіта надзвичайно інерційна. На НАПН України надій мало, тому втручання НАН України було б важливим, але воно потребує чітко визначених цілей. Мабуть, до цього могли б долучитися і провідні університети та профільні громадські організації.

Шановні колеги! Гадаю, ви помітили, що я не торкався проблеми фінансового стану наших установ, причому робив це свідомо. Проте це питання настільки болюче, що обійти його зовсім неможливо. Ми часто навіть не замислюємося, яким насправді є тепер стан з фінансуванням і Академії, і науки в цілому, а мені він видається критичним. Збори Відділення, мабуть, не найкраще місце для глибоких узагальнень, але на прикладі нашого Інституту теоретичної фізики можу засвідчити, що і керівництво, і співробітники значну частку робочого часу витрачають саме на вирішення проблем з фінансуванням, періодично задаючись питанням, а що робить Академія, щоб змінити цю ситуацію. Тямуща молодь на неї взагалі не

розраховує, а намагається працевлаштовуватися за кордоном, оскільки розуміє, що неможливо нормально жити на отримувані за неповний робочий тиждень мізерні гроші, які ми їм можемо запропонувати.

І взагалі, найважче тепер не залучити молодшу людину до інституту, а утримати її. Зарплата низька, гнітючим було і залишається питання житла. Знайти ж роботу за кордоном, як виявляється, не проблема, і колишні співробітники наших установ працюють навіть у найуспішніших лабораторіях світу. Ми давно стали місцем підготовки кваліфікованих кадрів, а наші західні колеги активно запрошують талановитих українців, більше того, успішно діють програми з їх залучення до провідних країн Європи і Америки.

Чи витримаємо ми ці втрати й надалі і які думки є з цього приводу? На жаль, невтішні, і нічого нового я запропонувати не в змозі. Є два аспекти — фінансування Академії і розподіл отриманих коштів. Якщо про перше все доволі детально відомо, то принципи розподілу між секціями і відділеннями фактично закриті. Проте, знаючи, як вони розподіляються у нашому Відділенні, думаю, щось подібне має місце і в інших. Незважаючи на ряд пропозицій і навіть вимог щодо використання якісних критеріїв оцінки, по суті зберігаються старі радянські відсотки, змінити які в умовах жорсткого дефіциту коштів нереально. Єдине, що вдалося здійснити, — це символічний перегляд фінансування після роботи комісії нашого Відділення у 2016 р. Було проведено рейтингування, на основі якого перші три установи отримали крихітне збільшення базового фінансування, а установи з кінця переліку — таке саме невеличке його зменшення.

Тепер уряд, мабуть, згадавши про ювілей Академії, годує нас обіцянками додаткових коштів на друге півріччя в сумі 500 млн грн. Чи справдяться ці обіцянки, ніхто напевно не знає. Втім дуже чітко сформульовані вимоги до використання цих грошей — вони категорично не можуть бути включені до базового фінансування тієї чи іншої установи, лише під конкурси, які ми вже провели, запропонувавши інститу-



Структура витрат на науку в різних країнах: внутрішній кружечок — частка бізнес-сектору у загальному обсязі фінансування науки, решта — бюджетне фінансування. Цифри у правому кутку відповідають загальним витратам на науку у відсотках ВВП країни

там визначити 1–2 найпріоритетніші теми своїх досліджень. За задумом тих, хто фінансує цей, певною мірою пілотний, проект, тільки виконавці пріоритетних тем мають отримати додаткові кошти. І це не можуть бути інститути, лише окремі наукові групи на рівні відділів, які матимуть змогу поліпшити своє фінансове забезпечення і використати частину коштів на обладнання та відрядження. Інакше кажучи, мета цього бюджетного спецпроекту — перевірити нову систему фінансування, коли сильніший за результатами своєї діяльності отримує набагато більше.

Звісно, виникають питання і щодо наукової роботи за півріччя, і щодо критеріїв відбору тематики, і щодо об'єктивності оцінювання результатів, і щодо долі решти співробітників. Однак різні застережливі міркування Академії з цього приводу ніхто не слухає, вимагаючи: «давай експеримент».

Загалом у світі на тлі певного спаду фінансування науки є країни і навіть цілі регіони, де

воно зростає, на відміну від України, в якій фінансування наукової сфери уже стабільно продовжує своє падіння. Так, світовими лідерами з витрат на науку є Ізраїль і Південна Корея (понад 4% ВВП), більшість країн світу витрачають не менш як 2% ВВП. Ми ж роками продовжуємо пасти задніх, спрямовуючи на науку лише мізерний відсоток свого дуже невеликого ВВП. Тому вимоги до вчених посідати чільні місця у світі за таких умов видаються дуже дивними і не витримують критики.

Однак медаль, як відомо, має два боки. Насправді ми отримуємо з бюджету не такі вже й малі, як нам здається, кошти. Нещодавно ЮНЕСКО оприлюднило дуже наочну візуалізацію даних щодо структури витрат на науку в різних країнах (див. рис.). З цього рисунку видно, що немає у світі країни, де б держава виділяла на науку більше ніж 1% ВВП, а в середньому цей показник становить 0,7–0,8%. Левову частку витрат на науку забезпечує недержавний сектор, і чим його внесок більший,

тим більший і загальний відсоток ВВП, який припадає на фінансування наукової сфери.

З наведених даних чітко видно ахіллесову п'яту української науки — відсутність скільки-небудь помітної участі бізнесу в наукових дослідженнях. У світі є, хоча й не дуже жорстке, правило: держава підтримує фундаментальні дослідження, а приватний капітал — переважно прикладні, проте, звичайно, точну межу між ними провести важко. Особисто мені стає все більш зрозумілим, що більшого від нашої, скажемо прямо, бідної і слабкої держави, ми не отримаємо, а отже, слід шукати інші шляхи фінансування. Наприклад, працювати з бізнесменами у спосіб, який окреслив Станіслав Лем: *«Ученим треба виховати покоління керівників, які погодяться залізати в чужі кишені для досягнення цілей, що нагадують наукову фантастику»*. Трохи інакше колись сказав фізик Г.М. Фльоров: *«Пояснювати складну проблему людям, що виділяють кошти, потрібно не правильно, а їм зрозуміло. Це брехня во благо»*. Мабуть, такий підхід слід взяти на озброєння і нам, тим більше, що наш прем'єр В.Б. Гройсман заявив: *«Я чекаю пропозицій від науковців, що потрібно змінити, щоб не було недофінансування науки»*.

Може, у сказаному і є іронія, але особисто я найбільшу проблему вбачаю не стільки в уряді або в бізнес-структурах, скільки в самому українському суспільстві, у свідомості якого наразі превалює переконання, що НАН України, яка ототожнюється з її членами, — це така собі дібрана за незрозумілі заслуги спільнота, без жодних зобов'язань перед суспільством. Таке ставлення до Академії потрібно змінювати, причому змінювати, виходячи з двох положень: 1) члени Академії — це далеко не вся Академія; 2) членство в Академії — це не тільки приємна, встановлена державою, довічна доплата за минулі досягнення, а й насамперед продуктивна щоденна робота, яка, зокрема, включає й персональну активну позицію у тих чи інших ключових питаннях.

Одне з таких питань — модернізація НАН України, оновлення її структури, напрямів діяльності, які б більшою мірою відповідали по-

требам сучасного суспільства і перебували в руслі світових тенденцій. Мені важко сформулювати чітку дорожню карту — це справа колективна. Крім того, мене легко звинуватити у певному популізмі, але я не чекав би змін, які нам можуть нав'язати зверху, як це сталося у РФ, а пропонував би діяти на випередження. Попри прийняття Концепції розвитку Академії, яка, на мою думку, не містить конкретних кроків, можливо, варто було б розпочати мозковий штурм у пошуку пріоритетів щодо реформування НАН України як наукової інституції. При цьому, однак, неможливо буде обійти питання щодо фінансової підтримки реформ.

Зокрема, попри прийняття нового Закону про науку, дискусії щодо його засад та й взагалі перспектив науково-освітньої сфери не припиняються, оскільки він не фіксує базові принципи її існування — свободу наукової творчості, свободу у виборі тематики та методів досліджень, гарантії щодо статусу вчених і їхнього просування кар'єрними сходами, що є суттєвим мотиватором. Ніде не прописані інструменти підтримки через гранти або держзамовлення. Саме у цьому ховаються основні причини довготривалого напруження у науковому середовищі, що спричинило односторонній відтік з країни освічених, а головне — молодих мізків.

Коли я кажу про реформи, то маю на увазі насамперед ті зміни, які ми могли б провести за власним лекалом, якщо, звичайно, усвідомимо їх необхідність. Так, ми вийшли з СРСР, де було придушено багато свобод — політичних, громадянських, духовних, але наука щедро фінансувалася з бюджету. За деякими оцінками, СРСР посідав друге місце у світі за витратами на наукові пошуки. Розпад Радянського Союзу дав нам можливість створити власну країну, але при цьому ми стикнулися з безпрецедентним для сучасного світу скороченням підтримки науки, яке не має історичних аналогів. І постає цілком логічне запитання: а чи є наука стійкою до таких «не пробних» збурень? З одного боку, ми все ж вижили, а з іншого — перетворилися на другорядну за рівнем сучасних наукових до-

сягнень країну, обравши до того ж страусовий стиль поведінки — не помічати цього.

Повторю, ми — спадкоємці потужної і без перебільшення передової у науковому плані держави, в якій наукові дослідження велися по всьому фронту. Втім абсолютно очевидно, що наразі в Україні широкого фронту досліджень немає і бути не може. Ми фактично прогавили появу у світовій науці цілих напрямів, бо їх ніхто не відстежував, а навіть якщо про них і знали, то започаткувати щось нове за браком коштів і кадрів не могли. Час минув, і зміни, подобаються вони нам чи ні, охопили усі сфери нашого життя, а ми з року в рік продовжуємо фінансувати напрями, актуальні у 70–80-х роках.

Щоб не повторити долю РАН, нам би не завадила ретельна інвентаризація власного наукового господарства, як і проведення конкурсу на відкриття лабораторій за напрямами, які у нас не представлені. Необхідне лише бажання для подібних дій, а не консервація наявного становища.

Будь ласка, не думайте, що говорити такі речі мені легко або я переконаний у своїй правоті. Це не так. Не маю й на меті когось критикувати або шукати винних. Є лише, вибачте за пафос, муки пошуку відповіді на класичне запитання «Що робити?». Знайти відповідь у мене не виходить, а тому адресую це запитання аудиторії, можливості якої набагато більші, а розуміння проблем, безумовно, глибше. Як на мене, правильна відповідь була б особливо цінною саме в ювілейний рік, оскільки кожного з нас не може не хвилювати майбутнє Академії після того, як він мине.

Разом з Академією ми переживаємо скрутні часи, розвиватися в нинішніх умовах нелегко, а за фінансового голодомору — практично неможливо, тому й не дивно, що ми потрапили у стан стагнації, вихід з якого потребує неабияких зусиль і ресурсів. А їх немає. І така бездіяльність протирічить інтенсивному розвитку сучасного світу. Слід віддати належне тому, що навіть у такій, вкрай несприятливій для творчої роботи атмосфері значна частина робіт, виконаних в Академії, це все ж дослідження високого рівня. Проте, дивлячись на бурхли-

вий прогрес науки у світі, розумієш, що цього критично мало. Фінансування, яке ми маємо, не може забезпечити оновлення Академії в її теперішньому складі, а отже, не виключено, що варто подумати про її скорочення. Водночас необхідно стукати в усі двері й домагатися не лише розширення грантової підтримки зі збереженням базового фінансування, а й істотного збільшення самих грантів, забезпечивши максимально прозору, незалежну і професійно досконалу експертизу проектів.

Втім є і зовсім прості речі, які наукова спільнота могла б сприйняти як позитив. Це відкритість засідань Президії, їх пряма трансляція, обговорення різних, у тому числі критичних, точок зору. Причому в дискусіях мали б брати участь і ті, хто не є членами Академії, не потрібно їх сприймати як недругів. Врешті-решт, помилятися може кожний, бо сама робота вченого — це безперервні помилки і боротьба з ними. Не секрет, що несподівані думки інколи виявляються найкориснішими.

Говорячи про нові засади роботи і знаючи про те, як непросто членам Бюро нашого Відділення їздити у відрядження на його засідання, чому б у приміщенні Президії не обладнати хоча б одну кімнату, телекомунікаційно зв'язану з усіма інститутами, для проведення онлайн-засідань. Або чому за наявності в Академії потужного Відділення інформатики не запровадити б електронне голосування як на засіданнях Президії, так і на Загальних зборах. Відповідне обладнання давно працює у Верховній Раді, є воно і в Кабінеті Міністрів, а Академія наук, яка мала б бути взірцем прогресу, й досі користується архаїчною системою голосування бюлетенями. Невже традиції повинні екранувати нас від навколишнього життя?! Не може минуле бути пріоритетом! Навіть дотримуючись традицій, не слід все ж дозволяти їм ставати на заваді використанню сучасних, а головне, дуже зручних новацій.

Отже, приводи для оптимізму знайти досить важко. Вони жевріють у надії, що вистоїмо, збережемо(?) Академію і доведемо нашим урядовцям, політикам і пересічним громадянам, що без дбайливого захисту нашої праці щасли-

вого майбутнього в Україні не буде. За втраченою наукою неминуче настане вмирання освіти, якісної медицини, достатньої обороноздатності. Слід також усіляко намагатися донести до свідомості громадян, що наука потребує довіри і підтримки не тільки і не стільки через її надзвичайні утилітарні можливості, а завдяки її більш високому покликанню — нести світло добра і знань.

З цього постає важлива загальна проблема, яка заслуговує на окреме обговорення, — стосунки по лінії влада–вчені, оскільки між нами є певне непорозуміння у питанні щодо ролі й місця Академії в нашій країні. При цьому очевидно, що вкрай непродуктивно списувати все,

що сталося з нами, на неосвіченість народу та обраної ним влади. Зізнаюся, я і сам цим неодноразово грішив. І хоча залишаюся при власній думці, мушу визнати, що у деяких моментах ми поводимося, як сноби, — стоїмо, вибачте за такі слова, у позі конфронтаційної недоторканості, не бажаючи шукати консенсус. Тепер думаю, що якою б влада не була, з нею потрібно співпрацювати і шукати контактів. Інакше кажучи, без діалогу з владою і суспільством нам не обійтися. Причому діалогу постійного, наполегливого і, скоріше за все, довготривалого, без жодних апріорних гарантій на швидкий успіх. Відновлення належного статусу науки у нашій незалежній державі — завдання на роки.